

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ У ПОЛІТИЦІ ХРИСТІЯНСЬКИХ СУСПІЛЬНИКІВ ГАЛИЧИНИ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

А. Б. Кліш

Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка

© Кліш А. Б., 2016

Проаналізовано складні взаємини між українцями та поляками у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. Показано ставлення християнських суспільників щодо польського питання упродовж 1896–1914 рр. Досліджено методи вирішення міжнаціональних суперечностей партійними діячами, їх ставлення щодо польського питання. З'ясовано, що їхня позиція була толерантною та поміркованою щодо ставлення до поляків.

Ключові слова: християнські суспільники, Галичина, польсько-українські взаємини, часопис "Руслан", християнсько-суспільний рух.

The article analyzes the complex relationships between Ukrainian and Polish in Halychyna in the late XIX – beginning XX century. Showing Christian social attitude on the Polish question during the 1896–1914. Methods of resolving international conflicts party leaders, their attitude to the Polish question. It was found that their position was moderate and tolerant attitude on the Poles.

Interethnic tension in Halychyna had a rising tendency. Christian social took the stand between radical Ukrainian and Polish political forces. The editors of the newspaper severely criticized Polish administration and the public for obstinacy and at the same time urged Ukrainian national democrats to withdraw from their political arsenal of solely oppositional tactics and to take a more flexible position. Research of the materials published on the pages of newspaper "Ruslan" in question allows to cross the borders of traditional bipolar evaluation of Ukrainian-Polish conflict at the turn of the XIX–XX centuries, to open that surroundings, representatives of which understood the political process as the interaction of opponents and not as a destructive fight of enemies.

Key words: Christian socials, Halychyna, Polish-Ukrainian relations, newspaper "Ruslan", christian social movement.

Розбудова Української держави із значною кількістю політичних партій поглиблює зацікавленість науковців, політиків, широкого загалу історією тих політичних об'єднань, що діяли наприкінці XIX – на початку XX ст. у Галичині. Зараз постає завдання об'єктивного та неупередженого висвітлення діяльності політичних об'єднань, що становили легальний партійно-політичний спектр Галичини, передусім, їхніх програмних засад, тактики, взаємин між собою, участі у парламентських виборах.

Специфікою українських суспільно-християнських партій Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. було те, що вони функціонували у політичній системі Австро-Угорської монархії. До найпріоритетніших завдань вони зарахували національне питання, складовими якого можна визначити: ставлення до політики Австро-Угорщини та оцінка становища галицьких українців; можливість його розв'язання; вирішення складних міжетнічних взаємин у краї.

Метою цієї статті є спроба проаналізувати ставлення християнських суспільників до вирішення

складних українсько-польських взаємин у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.

Науковий доробок дослідників із задекларованої проблематики обмежується публікаціями Т. Антошевського [3], О. Аркуші [4–5], Н. Кіся [8], А. Кліша [9–10], Р. Лехнюка [11–12], І. Монолатія [15], М. Мудрого [16–17] та інших дослідників.

Зазначені автори переважно аналізують суспільно-християнську течію, або ж окремих її представників. Проте окреслена нами проблема не знайшла ґрунтового висвітлення у наукових публікаціях. Сьогодні у науковій літературі немає праць, що ґрунтуються на дослідженні зазначеної проблеми, у яких було б з'ясовано роль християнських суспільників у вирішенні міжнаціональних взаємин у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.

Основою джерельної бази слугують матеріали періодики, зокрема часопису "Руслан", а також архівні фонди Центрального державного історичного архіву України у Львові та відділу рукописів Інституту літератури НАН України.

Загостренню міжетнічних суперечностей сприяв розвиток національних рухів, що зміцнювали позиції у багатонаціональній Галичині. Конфлікти на етнічному ґрунті були характерними передусім для її східної частини і зумовлювалися, насамперед, соціально-економічними причинами. Зазвичай, великими землевласниками у краї були польські поміщики. Тому рух українського селянства за перерозподіл власності набував ознак міжетнічного конфлікту.

Суспільно-християнський рух репрезентував праве крило східногалицького політикуму, об'єднавши консервативно налаштовану частину громадськості та кліру, виступав на захист національних, культурних і релігійних прав українців. Організаційними втіленнями руху були Католицький русько-народний союз, товариство "Руська громада" та Християнсько-суспільний союз.

Християнські суспільники у своїй діяльності опиралися на позитивні результати "нової ери" – спроби українсько-польського порозуміння 1890 р. за участі австро-угорського уряду та українських громадських діячів Наддніпрянщини. Поняттям "нова ера" окреслюють не так конкретні політичні домовленості, що офіційно не були обнародовані, як попередній кількарічний переговорний процес та спроби реалізації угоди, під знаком яких у Галичині минули 1890-ті рр. "Нова ера" стала наслідком не лише внутрішнього розвитку українсько-польських взаємин у Галичині та українського національного руху, а й зовнішньополітичних обставин, у яких опинилася Австро-Угорська монархія.

Християнські суспільники подекуди ідеалізували цю подію, вважаючи її взаємно вигідною для обох народів.

В основу своєї діяльності християнські суспільники поклали ідеологію "органічної праці", яка орієнтувалася на західноєвропейські цивілізаційні зразки, сім'ю, Церкву, раціоналізм, приватну власність, національну солідарність. На думку О. Аркуші, прихильники цієї програми "мали стати координуючим центром роботи, що дедалі глибше сягала б у глиб суспільства, створюючи одноцільний організм, у якому вищість людини визначалася б лише вищістю її духу та праці. Неважко помітити, що українська концепція "органічної праці" відповідала вимогам часу, який визначався переломом суспільної психології, світоглядним домінуванням позитивізму" [4, с. 12].

У програмах і діяльності партій суспільно-християнського скерування вагоме місце посідала національна ідея. У відозві "До Руского народу" зазначалося, що "... коли в народі є згода, коли дбає о своє добро, о свої права, шанує свою мову, держить ся своєї сьвятої Церкви і віри і гуртує ся коло неї, як поли коло матки, тоді нарід є сильний і ніхто не відважить ся наставати на его права і добро, бо

весь нарід повстане як оден муж і оборонить ся" [26, арк. 51].

Представники суспільно-християнської течії у парламенті неодноразово підкреслювали важливість вирішення мовного питання. Зокрема, 16 січня 1898 р. Руський сеймовий клуб підтримав проект А. Вахнянина щодо врегулювання мовних взаємин у Галичині. Він передбачав усі аспекти використання української мови в судах та адміністрації. Треба зазначити, що до А. Вахнянина ніхто з українських депутатів аналогічного законопроекту не виносив на розгляд сейму. Характерною рисою цього законопроекту стало дотримання національної рівності та справедливості. О. Барвінський у промові, виголошеній на засіданні комісії, торкнувся питання рівноправності народів у державі, їх права на збереження та плекання рідної мови. Це стало ще одним прикладом відстоювання християнськими суспільниками національних прав галицьких українців [9, с. 60]. Християнські суспільники зазначали, що "хто не плекає ідею національну, той дбає поперед все за мову. Тому і всі народи домагають ся іменно як найширших прав для своєї мови. Они дбають, щоби мова їх уживала ся не лише в життю родиннім, але і в життю прилюднім: у школі, церкви, уряді, науці, в законодавстві і у всяких зносинах з властями" [24, с. 1].

Попри те, християнські суспільники виступали проти національного шовінізму. Зокрема, на думку О. Барвінського, молодь потрібно учить "своє любити а чуже шанувати". Ця ідеологія передбачала формування основ для побудови розвинутого українського суспільства в Галичині у національно-політичному, економічному, культурно-духовному та науково-просвітньому напрямках. Це передбачало значну роботу щодо залучення усього суспільства. Християнські суспільники зазначали, що до цього необхідно підходити із розумінням справи та терпінням. Вони вважали, що українське суспільство потребувало різнопланових реформ, а не революційно-радикальної пропаганди, націленої на руйнацію суспільних устроїв [2, с. 1–2].

Християнські суспільники вважали, що лише нормальні добросусідські взаємини сприятимуть подальшому поступу обох народів. Окрім того, вони застерігали поляків від можливого українсько-російського порозуміння: "Поляки без порозуміння і згоди з Русинами також не будуть сильнішими, як суть. Поляки при своїх політичних обчисленнях завсідги забувають, чим ми є для них на границі з Росією, а вже зовсім не хочуть подумати над тим, що колись же може змінити ся політика Росії супротив Українців, а тоді готові настати і в Галичині зовсім інші відносини між Русинами, як є тепер. І польско-руські відносини можуть тоді змінити ся, і то неконче так, щоб Русини мусіли притім програти справу.

Красше не плювати в керницю, з котрої може прийде ся і пізнійше спільно воду пити” [22].

Часопис “Руслан” передрукував статтю О. Маковця у “Буковині” “Поляки а ми”, у якій ми можемо простежити їх ставлення до співжиття українців та поляків у Галичині: “Долю нашого народу в Австрії звязала історія з долею польского народу. Теперішні відносини між сими двома народами невідрадні. З одної сторонни є сліпа невизрозумілість польска, наслідок почутя сили, а з другої сторонни немічна ненависть руска, не менше сліпа як польска зарозумілість” [23].

Християнські суспільники засудили виступ “подоляка” Еміля Торосевича проти відкриття української гімназії у Тернополі: “Коли він взиває польських послів, щоби оцінювали внесенє п. Барвіньского піе samem sercem ale i rozumem – то ми додамо, щоби оцінювали ті внесення не скрізь шовіністичні окуляри, а станули на становищі народної рівноправности і на становищі християнської справедливости... а не оцінювали річий з тісного становища і виднокруга подільської політики, що вже тільки накоїла лиха в нашім краю” [6, с.]. Окрім того, християнські суспільники виступили з гострою критикою т. зв. “акції Влодзімежа Козловського” – агітаційної поїздки заступника голови польського Центрального виборчого комітету з метою протидії зміцнення українського національного руху в Східній Галичині [1]. Критиці так ось піддалося римо-католицьке духовенство за участь у цій акції та підтримку польських політиків щодо спорудження нових костелів у Східній Галичині [13]. О. Барвіньський гостро реагував на закиди поляків щодо меншовартості української культури: “Не від нині се видить ся у нас, що наші сусіди висловлюють ся згідно про нашу мову яко хлопс..ку, невироблену і простацку, вважають наше письменство маловартним і недостойним уваги, нашу руску суспільність яко недорослу до культури” [19].

З іншого боку, християнські суспільники засудили вбивство Мирославом Січинським галицького намісника Анджея Потоцького. Це ми можемо прослідкувати із листа їх лідера О. Барвіньського до Андрея Шептицького від 30 квітня 1908 р., у якому зазначалося на трагічності становища галицьких українців, засуджувалася діяльність деяких депутатів та закликалося митрополита очолити боротьбу з радикалізмом [27, арк. 26].

У цьому ж контексті негативно християнські суспільники відносилися до націоналізму. На їхню думку, у XIX ст. націоналізм передбачав відродження націй, то у XX ст. він означав гноблення й асиміляцію сусідніх народів, тому розхищував мир, загострював конфлікти та спричиняв боротьбу [18].

Неодноразово представники суспільно-християнської течії намагалися полагодити українсько-польські взаємини. Зокрема, на засіданні крайового

сейму, О. Барвіньський зазначав, що у міжнаціональному конфлікті українці лише відповідають на провокації поляків та доводив значний внесок українців у міць польської держави [32, с. 611–617].

Незважаючи на те, що у 1907 р. до сейму обрано польських депутатів, котрі не підтримували реформування виборчої системи у Галичині, християнські суспільники намагалися досягти міжнаціонального порозуміння. Вони вважали, що спільна робота українських та польських парламентарів зможе нормалізувати міжнаціональні взаємини та провести у майбутньому виборчу реформу. Одним із виявів такої співпраці були спільні наради щодо господарського становища Галичини у зв’язку з неврожайними роками та періодом конфронтації з Росією [8, с. 35].

Попри те, християнські суспільники не ідеалізували поляків та подекуди застерігали, що “...несовістні підозрівання цілого народу руского, передовсім ж руского духовенства, без огляду на партії, о тенденції антидержавні і антирелігійні – показали на жаль наглядно, що переважна часть польської суспільности не позбулася своїх гегемоністичних змагань, і що не відноситься до народу руского як до рівного собі...” [15, с. 252].

Варто зауважити на ставленні християнських суспільників до польських консервативних політичних середовищ. Ідеологічно найближчими до групи О. Барвіньського були так звані “станьчики” – краківські консерватори. І одні і інші виступали за українсько-польсько-австрійське порозуміння, за що неодноразово критикувалися політичними опонентами: “Згадаємо лише, що одна частина праси давно наклеїмувала станьчиків краківських зрадниками ідеї польської, хоч вони виключно придбали Полякам галицьким не то найширші конституційні права, але і визначне становисько політичне в Австрії” [14]. Для краківських консерваторів важливо було зберегти міжнаціональний мир у Галичині. Попри те, “станьчики” трактували поступки українцям як вияв великої доброти польської влади, натомість розвиток української національної освіти вони вважали малопотрібною справою [31]. Християнські суспільники, полемізуючи з станьчиками, відстоювали ідею багаторівневої національної освіти та відкидали закиди поляків у небажанні українцями вчитися та наявність незначної кількості кваліфікованих педагогічних кадрів [29].

Натомість значно гірше ставилися християнські суспільники до так званих “подоляків” – східногалицьких консерваторів, критикуючи їх за шовіністичні настрої та зближення з москвофілами [11, с. 156–157].

У часописі “Руслан” неодноразово велася полеміка з пресою польських націонал-демократів

(ендеків). Зокрема, "Słowo Polskie", порівнюючи становище українців у Росії та Австро-Угорщині, зазначало, що в Галичині діяло кілька тисяч народних шкіл, три гімназії, кілька університетських кафедр, фінансувалися наукові та культурно-просвітницькі товариства, тому їм не варто вимагати більшого від польської крайової влади [30]. Натомість християнські суспільники, апелюючи до цієї публікації, зазначали на тому, що полякам не варто уподібнюватися "москалям" обмежувати права українців [25].

Християнські суспільники усвідомлювали негативне ставлення інших польських політичних середовищ до українського національного руху. Зокрема, О. Барвінський у своїх спогадах зазначав: "...не тільки польські людовці (мазурські селяни) на котрих поміч пос. Романчук покладав свої політичні надії, не тільки міщанські псевдодемократи відносилися неприхильно до українських змагань, але витворене під впливом зайдів з Когресівки (всеполяків) з русофільською ідеологією стануло супроти наших народних змагань на становищі цілковитого перечення нашого єствования, яко окремого і самостійного українського народу і всяких прав до такого розвитку. Навіть польські соціалісти під проводом Дашинського, котрі мали деколи доволі милозвучних фраз для руської опозиції, ішли рука в руку з противниками нашого народу і станули на становищі історичної Польщі..." [7, арк. 164–165]

На межі XIX та XX ст. в Галичині змінилася політична ситуація, яка зумовила перегляд християнськими суспільниками ставлення до польського питання. "Станьчики" втрачали свої домінуючі позиції. Свідченням цьому є втрата ними посад намісника (Євстахій Сангушко, 1898 р.), віце-президента Крайової шкільної ради (Міхал Бобжинський, 1901 р.) та маршалка сейму (Станіслав Бадені, 1901 р.) [5, с. 69]. На провідні позиції у галицькій політиці вийшли "подоляки" (намісником у 1898 р. став Леон Пінінський) та ендеки, котрі не так охоче йшли на поступки українцям.

Не можна не зауважити, що відбувалися зміни і в політичній орієнтації чільних діячів суспільно-християнської течії. "Руслан" частіше критикував польську владу за відверте розгортання міжнародної ненависті [21, с. 3–4]. Усе це спонукало до пошуку радикальніших методів відстоювання своїх інтересів: "Нині вже в Галичині чують ся Поляки, як у себе дома. І справді, она лише номінально лежить в Австрії і належить до країв її корони. Фактично она вже вилучена, заким той постулат буде переведений правно і формально. Не лише уряди і влади є наскрізь спольонізовані і пересяклі польським духом, не лише ціла автономічна, коштовна але і успішна машина у їх руках і вплив поваги латинського костела, але навіть і втискає ся польський шовінізм, де він повинен бути рішучо виключеним" [20].

Назагал позицію прихильників О. Барвінського щодо поляків можна простежити у "Шостому листі до людей доброї волі", де зазначено: "... наше відношень до Поляків основує ся на бажаню рівноправности обох народів і звертає ся остро проти тих польських груп, які раді би насильством, чи асиміляційною тактикою здержати наш нарід на дорозі його змагань до красшої долі" [28, с. 2].

Поміркована позиція християнських суспільників щодо взаємин з поляками часто викликала незадоволення серед решти галицького політикуму та українського суспільства загалом.

Треба зазначити, що всередині суспільно-християнського табору точилися дискусії щодо українсько-польського порозуміння. Яскравим прикладом цього свідчить конфлікт О. Барвінського з його багаторічним прихильником, заступником у "Руській громаді" Т. Реваковичем. Останній вважав за необхідне досягнення широкої коаліції українських національних сил та відмови від "угодової" політики. Врешті-решт, не знайшовши підтримки у О. Барвінського, Т. Ревакович 25 вересня 1905 р. звернувся до правління "Руської громади" із повідомленням про вихід з товариства та продовженням роботи у Ширшому Народному комітеті НДП. Це він пояснював втратою надії на можливість українсько-польсько-австрійського порозуміння та переходом до "рішучої опозиції" [16, с. 735–736].

Таким чином, українські політичні партії Галичини суспільно-християнського скерування розглядали міжнародні взаємини як одне із найпріоритетніших. Представники цієї політичної сили намагалися захищати інтереси українців, їхню мову, культуру. Водночас вони виступали проти шовіністичних поглядів як українців, так і поляків та виступали за мирне співжиття усіх народностей у Галичині.

1. Агітатор др. В. Козловский // Руслан. – Ч. 3. – 4 (17) січня 1903. – С. 1. 2. Агітація, чи реальна робота? // Руслан. – Ч. 139. – 21 червня (3 липня) 1897. – С. 1–2.
3. Антошевський Т. До історії християнсько-суспільного руху в Галичині (80-ті рр. XIX ст. – 1914 р.) / Тарас Антошевський. – Львів, 1997. – 36 с. 4. Аркуша О. Олександр Барвінський. До 150-річчя від дня народження / Олена Аркуша. – Львів : Інститут українознавства НАН України, 1997. – 34 с. 5. Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку XX століття: політичне товариство "Руська громада" / Олена Аркуша // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка. На пошану професора Костянтина Кондратюка. – Львів, 2004. – С. 63–99. 6. Вистріли з двох противних таборів // Руслан. – Ч. 1. – 1 (13) січня 1898. – С. 1. 7. Інститут літератури НАН України, відділ рукописних фондів і текстології. – Ф. 135. – Спр. 42. 8. Кісь Н. Західництво в Галичині початку XX століття: клерикальна група – політична доктрина – цивілізаційний вибір / Назар Кісь // 3 історії західноукраїнських земель / [гол. редколегії

М. Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2013. – Вип. 9. – С. 25–38. 9. Кліш А. Б. Міжетнічні взаємини у політиці християнських суспільників Галичини (кін. XIX – поч. XX ст.) / А. Б. Кліш // Тези III-ї Міжнародної науково-практичної конференції “Історико-культурна спадщина в еру глобалізації: теоретичні та прикладні аспекти” / Уклад.: А. Я. Нагірняк. – Львів, 2016. – С. 58–61. 10. Кліш А. Національне питання у політиці християнських суспільників наприкінці XIX – початку XX ст. / Андрій Кліш // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 93–97. 11. Лехнюк Р. Газета “Руслан” як джерело до вивчення середовища Католицького русько-народного союзу (1896–1901 рр.) / Роман Лехнюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 150–160. 12. Лехнюк Р. Українсько-польські відносини в Галичині на зламі XIX–XX століть у висвітленні газети “Руслан” // *Intermarum: історія, політика, культура*. – 2015. – Вип. 2. – С. 92–105. 13. Лицеміри // Руслан. – Ч. 63. – 17 (30) березня 1902. – С. 1. 14. Лож і клевета горою! // Руслан. – Ч. 223. – 2 (14) жовтня 1897. – С. 1. 15. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. : монографія / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 736 с. 16. Мудрий М. “Згадки з життя свого і своєї родини”: спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX століття / М. Мудрий // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. – Львів, 2006. Т. CCLII: Праці комісії спеціальних історичних дисциплін. – С. 735–736. 17. Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині / Мар'ян Мудрий // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ; Львів, 2004. – Т. I. – С. 421–440. 18. Національно-політична загорілість // Руслан. – 1907. – Ч. 54. – С. 1. 19. Наші культурники // Руслан. – 1902. – Ч. 150. – С. 1. 20. Не Австрія а Польща! // Руслан. – Ч. 32. – 9 (22) лютого 1903. – С. 1–2. 21. Політика цькування // Руслан. – 25 червня 1901. – С. 1; 22. Поляк о Русинах // Руслан. – Ч. 169. – 30 липня (11 серпня) 1898. – С. 1–2. 23. Поляки а ми // Руслан. – Ч. 193. – 27 серпня (8 вересня) 1897. – С. 1–2; 24. Принципи національності // Руслан. – Ч. 21. – 26 січня (2 лютого) 1897. – С. 1–2. 25. “Слову Польському” на розум // Руслан. – Ч. 167. – 28 липня (9 серпня) 1899. – С. 1–2. 26. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 319. 27. ЦДІАЛ України. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 214. 28. Шестий лист до людей доброї волі // Руслан. – Ч. 279. – 16 (3) грудня 1913. – С. 1–2; 29. “Czas” про рускі справи // Руслан. – 27 лютого 1898. – С. 2. 30. Rusinom pro memoria // *Słowo Polskie*. – 8 sierpnia 1899. – S. 2. 31. Sprawy ruskie. // *Czas*. – 24 lutego 1898. – S. 2. 32. Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... z roku 1901/1902. – S. 611–617.

References

1. Ruslan (1903), 3, p. 1 (ukr).
2. Ruslan (1897), 139, pp. 1–2 (ukr).
3. Antoshevskyy T. (1997), History of Christian-social movement in Halychyna (80-ies. XIX century – 1914), Lviv, 36 p. (ukr).
4. Arkusha O. (1997), Olexander Barvinskyy. By the 150th anniversary of the birth, Institute of Ukrainian National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, 34 p. (ukr).
5. Arkusha O. (2004), Ukrainian Christian-social movement in Halychyna in the early 20th century: political Company “Rus’ka Gromada”, Ways history. Scientific Journal of historical faculty of Ivan Franko LNU. In honor of Professor Konstantin Kondratyuk, Lviv, pp. 63–99.
6. Ruslan, 1, 1898, p. 1 (ukr).
7. Institute of Literature of the NAS of Ukraine, Manuscript and Textual, fond 135, sprava 42 (ukr).
8. Kis’N. (2013), Occidentalism in Galicia in the early 20th century: group of clergy, political doctrine, civilisation choice, From the history of Western Ukraine [chairman of the editorial board Mykola Lytvyn]; The National Academy of Sciences of Ukraine, Ivan Krypakevych Institute of Ukraine studies, vol. 9, pp. 25–38 (ukr).
9. Klish A. (2016), Interethnic relations in politics Christian socials in Halychyna (the end 19 – beginning 20 century), Proceedings of the III-th International Scientific Conference “Historical and cultural heritage in the era of globalization theoretical and applied aspects” [Compiled by A.J. Nahirnyak], p. 58–61 (ukr).
10. Klish A. (2015), National question in politics Christian Christian socials (the end 19 – early 20 century, The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: history, vol. 2, part 1, pp. 93–97 (ukr).
11. Lekhniuk R. (2015), Newspaper “Ruslan” as the source for researching the environment of Ruthenian Catholic People’s Union (1896–1901), The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: history, vol. 1, part 1, Ternopil, pp. 150–160 (ukr).
12. Lekhniuk R. (2015), Ukrainian-polish relationships in Halychyna at the turn of the XIX–XX centuries in the coverage of the magazine “Ruslan”, *Intermarum: history, politics, culture*, vyp. 2, pp. 92–105 (ukr).
13. Ruslan (1902), 63, p. 1 (ukr).
14. Ruslan (1897), 223, p. 1 (ukr).
15. Monolatiy I. (2010), Together, but almost alone. The interaction of ethno-political actors in Western Ukraine in 1867–1914. Monograph, Lilia-NV, Ivano-Frankivsk, 736 p. (ukr).
16. Mudryy M. (2006), “Memories of his life and his family”: Tit Revakovych memories as a source for the history of the 19th century Halychyna, Notes Shevchenko Scientific Society, T. CCLII: Labour Commission special historical disciplines, Lviv, pp. 735–736. (ukr).
17. Mudryy M. (2004), Script source in the history of Christian social union in Halychyna, Sources. Scientific papers in honor of Oleg Kupchynskyi on the occasion of its 70th anniversary, T. I., Kyiv; Lviv, pp. 421–440 (ukr).
18. Ruslan (1907), 54, p. 1 (ukr).
19. Ruslan (1902), 150, p. 1 (ukr).
20. Ruslan (1903), 32, p. 1–2 (ukr).
21. Ruslan (1901). – 25 June 1901, p. 1 (ukr).
22. Ruslan (1898), 169, pp. 1–2 (ukr).
23. Ruslan (1897) 193, pp. 1–2 (ukr).
24. Ruslan (1897), 21, pp. 1–2 (ukr).
25. Ruslan (1899), 167, pp. 1–2 (ukr).
26. Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, fond 408, opys 1, sprava 319 (ukr).
27. Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, fond 358, opys 1, sprava 214. (ukr).
28. Ruslan (1913), 279, pp. 1–2. (ukr).
29. Ruslan (1898), February 27, p. 1 (ukr).
30. *Słowo Polskie* (1899), 8 sierpnia, p. 2 (pol).
31. *Czas* (1898), 24 lutego, p. 2 (pol).
32. Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... z roku 1901/1902, pp. 611–617 (pol).

